

rünmemektedir. Yine, "Ebû Hanîfe ve ashabının görüşlerine gelince" (*el-Mehâric*, s. 36; vr. 177^a; *el-Aşl*, IV, vr. 7^a); "Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed bu hadisle amel ediyordu" (*el-Aşl*, IV, vr. 8^b); "Ya-kûb (Ebû Yûsuf) ve Muhammed üç günden daha fazlasını câiz görüyorlardı" (*el-Mehâric*, s. 39); "Bu bize göre câizdir. Ebû Yûsuf'a göre de câizdir. İmam Muhammed câiz olmadığını söylemektedir" (*el-Mehâric*, s. 34; vr. 176^b) gibi ifadeler bu eserlerin başkası tarafından derlendiğine büyük ölçüde delâlet etmektedir. Hatta "Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un kavline kıyasla şöyle şöyle yapabilir" (*el-Aşl*, IV, vr. 7^b; *el-Mehâric*'de sadece Ebû Yûsuf'un adı geçmektedir, s. 55) şeklindeki ifade bazı görüşlerin daha sonra tahrîr yoluyla ortaya konulduğunu, "fukahadan bazıları" gibi (meselâ bk. *el-Mehâric*, s. 32; *el-Aşl*, IV, vr. 6^b, 7^a) mezhep imamlarının kullanması âdetten olmayan ve daha çok ileriki zamanlara ait ifadelerde her iki eserin mezhep imamları devrinden sonraya ait olduğu düşüncesini destekler mahiyettedir. Eserlerin rivayet düzeninde de bir tutarlılık görünmemektedir. Birbirinden farklı bir dizi isnad ihtiva etmekte, çok defa bu zincir bırakılmakta ve doğrudan hileler verilmektedir. *el-Mehâric fi'l-hiye'l*'de Ebû Yûsuf'tan nakledilen hileler *el-Aşl*'daki hiyel bölümünde doğrudan doğruya kaydedilmektedir. Bütün bunlar, *el-Mehâric fi'l-hiye'l* ile *el-Aşl*'daki hiyel bölümünün sonradan derlendiği fikrini güçlendirmektedir.

Kitap nikâh akdinin yanı sıra yemin, nezir, talâk gibi tek taraflı iradeyle bağlayıcı kabul edilen tasarruflardaki hilelerle başlar ve bunlar diğer konuların arasında yemiden ele alınır. Eserin büyük bölümünü bu alanlardaki hileler oluşturur. Kitabın özellikle bu mevzularla başlaması ve bu tür hilelere ağırlık vermesinin sebebi, Emevî halifelerinin kendilerine biat etmek istemeyen halktan yeminle biat alma yoluna başvurmaları (Süyûtî, s. 201) ve halkın tehdit altında verdiği bağlılık sözünden dönmesini engellemek için bu biatı Hanefîler'ce ikrah halinde geçerli kabul edilen talâk, köle âzadı, bütün mallarının Allah yolunda sadaka olmasını nezretme gibi ciddi sonuçlar doğuracak hukukî tasarruflarla pekiştirme yoluna gitmesi (İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, XXXIII, 36-37; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 74) olmalıdır. Bundan dolayı eser, ikrah halinde bu tür tasarrufların "inşallah" şeklindeki istisna ifadesiyle geçersiz hale getirilebileceğini ifade eden hilelerle baş-

lar ve bu tür hileler kitapta geniş yer tutar. Yine bazı âlimlerin idarecilerin zulmünden korunmak için başvurdukları hileler de eserde yer alır (meselâ bk. s. 6-7). Bunun dışında eser içäre, hibe, vekâlet, sulh, kefâlet, alışverişler, vasiyet, şirket, havâle, şûfa ve cinayet konularındaki hilelere de yer verir.

el-Mehâric, Joseph Schacht tarafından sonuna Serahsî'nin *el-Mebsû't*'undaki "Kitâbü'l-Hiyel" bölümü eklenerek 1930 yılında Leipzig'de basılmış, aynı baskı ofset yoluyla Bağdat'ta (Mektebetü'l-müsennâ) ve İstanbul'da (Ahmet İhsan Matbaası) tekrarlanmıştır. Pröbster bu neşirde birçok okunuş hatası tesbit etmiş (*İslamica*, V [1932], s. 584-585), Schacht ise ikisi dışında bunların okunuş hatası değil baskı hatası olduğunu belirtmiştir (*a.g.e.*, VI [1933], s. 262).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Mehâric fi'l-hiye'l (nşr. J. Schacht), Leipzig 1930, s. 7, 8, 12, 13, 18, 19, 23, 26, 28, 31, 32, 35, 36, 39, 45, 48, 49, 65, 66, 67, 68, 77, 81, 84, 86; a.e., Süleymaniye Ktp., Molla Çelebi, nr. 57; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Aşl fi'l-fürû'*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 90, IV, vr. 1^a-19^b; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayeân*, III, 11-12; Hassâf, *Kitâbü'l-Hiyel*, Kahire 1314, s. 88; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *en-Nevâzil*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 224, vr. 355^a-b; a.mlf., *'Uyûnû'l-mesâ'il* (nşr. Seyyid M. Mühennâ), Beyrut 1419/1998, s. 205; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 257; Yahyâ b. Ebû Bekir el-Hanefî, *Eşîrû'l-melâhîde*, Bekir Topaloğlu özel kitaplığı, vr. 75^a-76^a; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 324, 355, 369-370, 426, 427, 428; Serahsî, *el-Mebsû't*, XXX, 209, 210, 240, 243, 244, 304; Saîd b. Ali es-Semerkandî, *Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hişâm*, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1186/3, vr. 163^b, 164^a, 171^a; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXIII, 36-37; a.mlf., *İkâmetü'd-delîl 'alâ ibtâli't-tahtil (el-Fetâvâ'l-kübrâ III. cilt içinde)*, Kahire 1385/1965, s. 168-170; Zehebî, *Menâkıb-ü'l-İmâm Ebî Hanîfe* (nşr. M. Zâhid Kevserî - Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1366, s. 54; a.mlf., *Beyânü zağlî'l-ilm* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Dimaşk 1347, s. 15; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlmü'l-muvakkı'în*, Beyrut, ts. (Dârü'l-cil), III, 74, 176-178, 383; Safedî, *el-Vâfi*, II, 334; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, III, 576; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), XII, 326; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1384/1964, s. 201; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Hamevî, *Ğamzû 'uyûnî'l-beşâ'ir* içinde), Beyrut 1405/1985, IV, 219; Keşfü'z-zunûn, I, 694-695; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Kavâ'id fi 'ulûmî'l-hadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1392/1972, s. 446-447; Brockmann, *GAL Suppl.*, I, 288, 291; M. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, Kahire 1366/1947, s. 417-418, 419; Ali Hasan Abdülkâdir, *Naẓra 'âmme fi târîhi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Kahire 1965, s. 239; Sezgin, *GAS*, I, 421, 431; M. Zahid Kevserî, *Hüs-nü't-tekdâfi fi sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâfi*, Kahire 1388/1968, s. 85, 86; a.mlf., *Bulâğu'l-emânî*, Kahire 1388/1969, s. 83; a.mlf., *Te'nî-*

bû'l-Hatîb, Beyrut 1401/1981, s. 77; J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1971, s. 81; a.mlf., "Die arabische hijal literatur", *Isl.*, V (1926), s. 217, 221; a.mlf., "Sprechsaal, zu Islamica", *Islamica*, VI, Leipzig 1933, s. 260-263; a.mlf., "Fî Târîhi'l-fıkhî'l-İslâmî-II", *el-Mesriq*, XXXIII/3, Beyrut 1935, s. 363, 365; a.mlf., "Fî Târîhi'l-fıkhî'l-İslâmî-III", a.e., XXXIII/4 (1935), s. 551-552; a.mlf., "a'l-Hiyal", *El²* (İng.), III, 512; M. Manazir Ahsan, *Social Life under the Abbasids*, London 1979, s. 21; Muhammed ed-De-sûkî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, Devha 1407/1987, s. 181, 183; Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, İstanbul 1996, s. 28-48; H. Lammens, "el-Hiyel ve'l-mehâric", *el-Mesriq*, XXIX (1931), s. 642-643; E. Pröbster, "Bücherbesprechungen-Notices of Book", *Islamica*, V (1932), s. 581-585; a.mlf., "Sprechsaal, zu Islamica", a.e., VI (1933), s. 260-265; A. Fischer, "Sprechsaal", a.e., VI (1933), s. 341-342; Mustafa Bakır, "İslâm Hukukunda Hile-i Şer'iyye", *İslâmî Araştırmalar*, sy. 2, Ankara 1986, s. 79-82.

SAFFET KÖSE

MEHÂSİNÜ't-TE'VİL

(محاسن التأويل)

Cemâleddin el-Kâsımî'nin

(ö. 1914)

Kur'an-ı Kerîm tefsiri.

Daha çok *Tefsîrû'l-Kâsımî* olarak bilinen eserin mukaddimesinde müellif Kur'an'da mevcut ilim ve fenleri öğrenmek, ondaki sırları keşfetmek için büyük bir çaba gösterdiğini, ömrünün çoğunu bu uğurda harcadığını belirtmiş, bu amaçla daha önce yazılmış tefsirleri incelediğini, hepsinin kendi çapında Kur'an'ın maksatlarını araştırarak ortaya bir şeyler koymaya çalıştığını söylemiştir. Ancak Kur'an'ın mâna derinliklerinin tefsirlere sığmayacak kadar engin, sırlarının ve hikmetlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu gören müellif ona hizmet amacıyla müfessirlerin safında yer almak istemiş ve 1316 yılı Şevval ayında (Şubat 1899) tefsirini yazmaya başlamıştır.

Eserin I. cildi tefsir usulüne ayrılmış olup usulün ana konuları "kâide" başlığıyla verilmiş, ayrıca "fasıl" ve "matlab" alt başlıkları altında incelenmiştir. Burada müellif, çeşitli görüşleri naklederken çoğunlukla bunları yorumlamasa da tercihi bu görüşleri veriş şekline anlaşılmaktadır. İkinci cüzden başlayan tefsir metninde önce tefsir edilen sûrenin mushaftaki sıra numarası, adı ve adlandırma sebebi açıklanmış, Mekki veya Medeni olduğu, âyet sayısı belirtilmiş, sûrelerin faziletine dair hadisler kaynaklarıyla birlikte zikredilmiştir. Âyetlerin tek tek veya grup-

lar halinde ele alındığı eserde önce "el-Kavlü fî kavlihî Teâlâ" ibaresine yer verilmiş, ardından âyet metnine ve tefsire geçilmiştir. Kâsimî'nin tefsirinde nasıl bir metot izlediğini ve eserin ne tür bir tefsir olduğunu söylemek güçtür. Zira bazan rivayet tefsirlerinin usulüne uygun bir yol izlemiş, bazan dirayet müfessirleri gibi davranmış, bazan da çeşitli tefsirlerden bol nakilde bulunarak derleme bir metin ortaya koymuştur.

Her âyeti uzun uzun tefsir etmek yerine Kâsimî daha çok gerekli gördüğü noktalar üzerinde durur. Genellikle önce âyetlerde geçen, açıklanmasını gerekli gördüğü kelime veya kavramların dil yönünü kısaca ele alır, bazan Arapça'daki kullanılışlarına değinir, kısa örnekler verir, yer yer eski şiirlerden yararlanır. Az da olsa kıraat ve i'rab konularına da girmiştir. Kâsimî, âyetin âyetle ve sahih gördüğü hadis ve sahâbe kavilleriyle tefsirine önem vermişse de birçok âyetin tefsirinde rivayetleri belirtmemiş, hadis ve eserlerin isnadını kaydetmeyip çoğunlukla kaynağını zikretmekle yetinmiştir. Bazı istisnalar dışında eserde İsrâiliyat'a rastlanmamaktadır. Yirmiden çok yerde Kitâb-ı Mukaddes'ten iktibaslar yapmıştır (II, 128; III, 650-654; IV, 848, 850). Kâsimî âyetlerin nüzûl sebebini çok defa ayrıntılı biçimde kaydetmiştir.

Kâsimî, âyetlerin tefsiriyle doğrudan ilgisi bulunmayan bilgileri veya dil yapısından çıkarılan bazı incelikleri "latife" yahut "fâide" başlığı altında verir. Dikkat çekmek istediği bilgileri de "tenbih" başlığıyla zikreder. Bazı yerlerde değişik ihtimal ve görüşleri serdederek tartışır. Ayrıca tefsiri geniş yer tutan âyetlerin izahında farklı görüşleri fasıllar halinde ele aldığı görülür. Kâsimî'nin nesih konusunda itidalli davrandığını söylemek mümkündür. Bu hususu rivayetlere dayanarak özlü bir şekilde vermeye çalışmıştır.

Selefi olan ve tefsirinde mezhebinin görüşlerine geniş yer veren Kâsimî, İbn Teymiyye ile İbn Kayyim el-Cevziyye'nin eserlerinden uzun iktibaslarla bulunur, Mu'tezile gibi fırkaların görüşlerini ise kısaca belirtir, bazı görüşleri isim zikretmeden tenkit ettiği olur. Nâdiren Süfiyye'nin görüşlerini yorumsuz zikreder (meselâ bk. VI, 1896-1898). Kâsimî, ahkâm âyetlerinin tefsirinde sadece konuyla ilgili hadis veya sahâbî sözlerini nakletmekle yetinirken bir kısım fikhî hükümleri cumhurun görüşü olarak takdim eder. Bazı yerlerde ise Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî, Zeydiyye gibi mezheplerin gö-

rüşlerini ayrıntıyla girmeden ve genellikle aralarında tercih yapmaksızın verir, fakat daha çok İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin görüşlerini benimser, nâdiren kendi fikrini belirttiği de olur. Hurûf-ı mukattaayı tefsir etmek yerine bunların ilk geçtiği Bakara sûresinde bazı görüşleri nakletmekle yetinir, diğer yerlerde ise buraya atıfta bulunur.

Sahâbe ve tâbiinden başlayarak kendi dönemine kadar ki tefsir literatüründen geniş şekilde faydalanan Kâsimî çoğunlukla yararlandığı kaynakları belirtmiştir. En çok istifade ettiği müfessirler İbn Kesîr, Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Şehâbeddin el-Hafâcî, Ebüssuûd Efendi, İbn Kayyim el-Cevziyye olup tefsir usulünde güvendiği müelliflerden biri İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî'dir. Lugat, cümle bilgisi ve kıraat konularında fazla kaynak gösterme yoluna gitmediği gözlenmekle beraber lugatla ilgili açıklamalarında genellikle Zemahşerî ve Râgib el-İsfahânî'den yararlandığı söylenebilir.

Mehâsinü't-te'vîl'e yöneltilen eleştiriler arasında bazı âyetlerin tefsirinin çok kısa tutulmasına veya hiç değinilmemesine karşılık bazılarının tefsirinde pek çok rivayete yer verilmesi, çeşitli müfessirlerin görüşleri uzun uzun nakledilerek konunun gereğinden fazla uzatılması (meselâ bk. III, 589-607; IV, 774-799; VI, 1876-1899) gibi hususlar vardır. Kâsimî'nin tenkide açık yönlerinden biri de yaşadığı dönemde pozitif bilimlerdeki gelişmelerin tesiri altında kalarak bazı var sayımları ilmi gerçekmiş gibi eserine almış olmasıdır. Diğer gezegenlerde insana benzer akıllı canlıların bulunabileceği faraziyesini âyetlerle irtibatlandırması ve eski müfessirlerin bunu bilmediklerini söylemesi bunun bir örneği olarak zikredilebilir (bk. I, 233-234).

Eser, M. Fuâd Abdülbâkî'nin tahkikiyle on ciltte on yedi cüz halinde basılmıştır (Kahire 1376-1380/1957-1960; Beyrut 1386/1987, 1398/1978; 1415/1994). Nâsir, müellifin tefsir mahiyetinde veya şahit olarak zikrettiği âyetlerin sûre adlarıyla numaralarını dipnotta vermiş, hadisleri tahrîc etmiş, şiirleri tamamlayıcı bilgilerle beraber yine dipnotta göstermiştir. On yedinci cüzün sonuna *Şahîh-i Buḥârî*'deki kitap başlıkları (konular) esas alınarak hazırlanmış bir konu fihristi eklenmiştir. Eserin tefsir usulüne ayrılan birinci cüzü Sezai Özel tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve *Tefsir İlminin Temel Meseleleri* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1990).

BİBLİYOGRAFYA :

Cemâleddin el-Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl* (nşr. M. Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1398/1978, I, 4-6; II, 128; III, 589-607, 650-654; IV, 774-799, 848-850; VI, 1876-1899; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 773; Mehmed Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İstanbul 1981, s. 305-306; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991, s. 248.

ŞÜKRÜ ARSLAN

MEHÂYİF TEFTİŞİ

Osmanlılar'da
merkez tarafından
gönderilen kadıların yaptıkları
adli soruşturma için
kullanılan bir tabir
(bk. KADI).

MEHCER EDEBİYATI

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren
Kuzey ve Güney Amerika'ya
göç eden Araplar'ca
geliştirilen edebiyat.

Sözlükte "göç edilen yer" mânasına gelen mehcere, başta Lübnan olmak üzere Suriye, Filistin ve Ürdün'den göç eden Araplar'ın Kuzey ve Güney Amerika'da ikamet ettikleri yerlere verilen addır. Mehcere edebiyatı (edebî'l-mehcere), Araplar'ın Amerika kıtasında temsil ettikleri Arap edebiyatı için kullanılan bir tabir olmuştur.

XIX. yüzyılda Suriye'nin önemli bir gelir kaynağı olan ipek ticaretinin Japon ipeğinin piyasaya girmesi üzerine zayıflaması, ekilebilir alanların azlığı, ziraî âfetler ve enerji kaynaklarının yetersizliği, feodal yapının hüküm sürmesi yüzünden gelir kaynaklarından eşit bir şekilde istifade edilemeyişi Ortadoğu'da hem ekonomik hem siyasi sıkıntılar doğurmuştu. Diğer taraftan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan itibaren Mısır'da bazı ilmi enstitülerle Amerikan ve Saint Joseph üniversitelerinin kurulması (1866, 1879) sonucunda Batı kültürüyle temas başlamış, İbrâhim Paşa'nın Suriye valiliği sırasında ortaya çıkan misyoner faaliyetleri giderek artmış, Amerika ve Batı özenilen ülkeler haline gelmiştir.

Ortadoğu'dan ilk göç büyük bir ihtimalle 1854 yılında Kuzey Amerika'ya yapılmış, Güney Amerika'ya ise ancak yirmi yıl sonra gerçekleşmiştir. 1860'ta meydana gelen Mârûnî-Dürzî çatışmalarının etkisiyle göç iyice hızlanmış, 1899-1910 arasında Amerika kıtasındaki Arap göçmenlerin sayısı 60.000'e ulaşmıştır. 1913'te